

Bijlage 1 Essays over gammakennis voor de Groene Ruimte

1.1 Rurale Sociologie en platteland: Discours, representatie en rurale praktijken

Henk de Haan

De ontdekking van het platteland als sociologisch verschijnsel

Is Nederland een dichtbevolkt land of een dunbevolkte stad? Aanhangers van de eerste opvatting zijn van mening dat er uiterst zorgvuldig moet worden omgegaan met de schaarse open ruimte. Het landelijke voorziet in het noodzakelijke contrast voor een bevolking die voornamelijk in dichtbevolkte gebieden woont. Het 'buitengebied' dient in deze opvatting beschermd te worden tegen opdringende verstedelijking en fungeert eveneens als reservoir voor natuurlijke en natuurhistorische kwaliteiten. De opvatting dat Nederland een dunbevolkte stad is, bestaande uit meerdere centra die via corridors met elkaar verbonden zijn, impliceert dat de inrichting van de ruimte op de eerste plaats wordt afgestemd op het creëren van aangename woonmilieus, een effectieve infrastructuur en ruimte voor ondernemerschap. De open ruimte heeft dan betekenis als stedelijke groenvoorziening met vooral een recreatieve functie.

Dit is in een notendop de problematiek rond stad en land zoals die al een aantal jaren in Nederland op de voorgrond treedt. Iedereen is het er over eens dat de huidige verhoudingen tussen stad en platteland aan herbezinning toe zijn. Of dit zal leiden tot een aanscherping van de morfologische verschillen of juist tot de creatie van een groen stedenlandschap lijkt voorsnog op papier te zijn beslist. Maar of de praktijk zich zal laten plooiën in dit soort sjablonen is een andere vraag. Voor buitenlanders lijkt de drukte om het landelijk gebied in ieder geval veel ophef om niets. Molens, klompen, kaas, polders en bollenvelden zijn iconen uit het verleden: geconstrueerde representaties voor commerciële doeleinden. Voor zover het platteland nog bestaat, wordt het kunstmatig in stand gehouden als een gemusealiseerd object dat gretig aftrek vindt bij argeloze bezoekers. De cijfers spreken voor zich. Volgens de OECD classificatie heeft Nederland geen overwegend rurale zones, en volgens het CBS woont slechts 8% van de bevolking in dunbevolkte gebieden. Op kaarten die de bevolkingsdichtheid aangeven, komt Nederland tevoorschijn als een onderdeel van de 'Europese Delta Metropool,' een driehoekig territorium tussen Lille, Amsterdam en het Ruhrgebied, waar de dichtheid boven de 100 bewoners per km² ligt.

Toch is het idee dat Nederland beschikt over een omvangrijk platteland diep geworteld in ons bewustzijn. Dat heeft ongetwijfeld te maken met de historisch gegroeide ruimtelijke tegenstelling tussen enerzijds dichtbevolkte, geconcentreerde nederzettingen en anderzijds een relatief 'leeg' landschap. Slechts 13% van het Nederlandse territorium bestaat uit gebouwen, infrastructuur en industriële terreinen. Het overige deel wordt hoofdzakelijk benut voor agrarische doeleinden (73%) en bestaat verder voor 14% uit natuurlijke terreinen. Hoewel aan elke horizon de

bebouwing opdoemt en men nergens aan het geluid van verkeer kan ontsnappen, ervaren Nederlanders de gebieden buiten de stadsranden en kernen als een typisch agrarisch platteland. Wat we zien is echter het resultaat van een geplande ontwikkeling. Hoewel in de naoorlogse jaren veel grond aan de landbouw is onttrokken, zijn de gecombineerde landbouwbelangen er grotendeels in geslaagd de agrarische bestemming van het buitengebied overeind te houden. In de naoorlogse jaren is het monofunctionele karakter van het grondgebruik in het landelijk gebied daardoor eerder versterkt dan verzwakt. De zichtbare transformatie van het landschap was niet zozeer het gevolg van oprukkende verstedelijking maar van cultuurtechnische ingrepen gericht op het verbeteren van de productieomstandigheden. Het door de overheid gevoerde ruimtelijke beleid richtte zich vooral op het reguleren van de locaties voor woningbouw en de daarbij behorende mobiliteitsplannen, terwijl het landelijk gebied was vrijwel geheel 'in handen' van het Groene Front.

Een aantal ontwikkelingen heeft ertoe geleid dat het landelijk gebied tegenwoordig een geheel andere betekenis gekregen heeft. Het wordt nu gezien als een gebied met rijke potenties voor de vervulling van een breed scala aan consumptieve en culturele behoeften van de samenleving als geheel. Deze transformatie in het denken kreeg gestalte in de jaren tachtig onder invloed van groeiende urbanisatie, industrialisatie en de modernisering van de landbouw. De moderne landbouw werd in toenemende mate geassocieerd met vervuiling, aantasting van het landschap, overschotten, voedselschandalen enz. Tegelijkertijd werd er door de uitdijende woningbouw, de aanleg van industrieterreinen en infrastructuur steeds meer open ruimte opgeofferd. Dit alles was een voedingsbodem voor het ontstaan van bezorgdheid en het bewustzijn dat een deel van de typisch Nederlandse identiteit wellicht verloren zou gaan. Dit ging gepaard met een groeiende behoefte aan een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving, waar natuur en landschap nog de illusie van het overgankelijke vasthouden.

Het gevolg van deze trends was een geleidelijk heroriëntatie van het beleid en een herdefiniëring van het platteland. Het beleid is nu gericht op een multifunctioneel platteland, waar natuur, landschap, landbouw, wonen, recreatie en andere functies op duurzame wijze naast elkaar bestaan en optimaal voorzien in de behoeften van de stedelijke en plattelandsbevolking. Nederland neemt wat dat betreft geen uitzonderingspositie in. In het CAP 2000 werkdocument Rural Developments wordt het landelijk gebied bijvoorbeeld omschreven als een plaats met een grote rijkdom aan natuurlijke hulpbronnen, woonvormen en culturele tradities. Plattelandsgebieden kunnen volgens dit document een bijdrage leveren aan een kwalitatief beter bestaan voor de gehele bevolking. In Nederland wordt ook steeds meer gedacht aan bijdragen en de initiatieven van de bevolking zelf bij het in stand houden van een levend en karakteristiek platteland. Plannen moeten niet vanuit een centraal punt aan regio's worden opgelegd, maar er moet gewerkt worden met brede richtlijnen, die door de bevolking zelf tot concrete ontwikkelingsplannen worden uitgewerkt. De Cork Declaration en de laatste nota's van het Ministerie van landbouw wijzen duidelijk in de richting van participatieve ontwikkeling en een benadering van onderaf.

Uit dit korte overzicht blijkt dat de 'plattelands renaissance' niet alleen bestuurlijke en beleidsaspecten heeft, maar ook getuigt van ingrijpende culturele en

sociale veranderingen, die zich vooral vertalen in de vraag naar en het aanbod van het platteland als product. In het volgende zal ik een poging doen om 'de ontdekking van het platteland' als maatschappelijk en cultureel verschijnsel in een breder sociologisch kader te plaatsen. In de huidige sociale wetenschappen bestaat de tendens disciplines in steeds meer specialismen op te delen, waardoor het totaalbeeld steeds meer verloren dreigt te gaan. Zo ook in de rurale sociologie. Was het in het verleden nog een tak van wetenschap die het platteland als een integrerend décor beschouwde, waar een veelheid van verschijnselen in hun context werden bestudeerd, nu zijn er steeds meer sociaal-wetenschappelijke specialismen, die ieder een stukje van het landelijk gebied opeisen, zonder het platteland als concept of verschijnsel aan een bredere beschouwing te onderwerpen. Op zich is deze ontwikkeling wel te begrijpen, en ik zal er ook een aantal oorzaken van aangeven. Toch is het mijns inziens noodzakelijk om weer inhoud te geven aan het platteland als overkoepelend sociologisch concept.

Het alledaagse platteland en de constructie van problemen

Maar voordat ik dat doe, zal ik twee voorbeelden geven van problemen die dit moment op het platteland spelen. De bedoeling hiervan is om te illustreren dat de gangbare beleidsdefinities van plattelandsproblematiek en daarmee óók het beleidsgerichte onderzoek met name oog hebben voor problemen die door het beleid zelf worden geconstrueerd en geactiveerd. Nauwelijks of geen belangstelling bestaat er voor de alledaagse, beleefde werkelijkheid in plattelandsgemeenschappen. Deze kloof is direct te verbinden met het professionele discours over het platteland enerzijds en het alledaagse discours *op* het platteland anderzijds.

Volksgericht en identiteit

“Buitenstaanders’ willen af van woeste feesten,” “Volksgericht in Woudenberg na protesten.” Deze koppen sierden ongeveer een jaar geleden een krantenartikel (NRC, 1999) over conflicten in een plattelandsgemeenschap. Een varkensboer werd daar door de Interim-wet van 1986 verhinderd om zijn pas gebouwde stal vol met varkens te zetten. Hij vatte toen het idee op om in zijn leegstaande gebouwen ‘schuurfeesten’ te organiseren. Daarnaast organiseert hij feesten voor de Plattelands Jongeren Gemeenschap, trekkerwedstrijden en grote familiefeesten. Iedereen in het dorp prijst zich gelukkig dat de jeugd in het buitengebied ‘uit haar bol’ kan gaan, zonder hinder te veroorzaken in de bebouwde kom. Hoewel deze activiteiten in strijd zijn met het bestemmingsplan, worden ze door de gemeente getolereerd omdat er grote behoefte bestaat aan vertier voor de jeugd. Op 900 meter afstand van de schuur woont echter een familie die minder gelukkig is met de situatie. Deze burens - beu van de overlast - stapten op een gegeven moment naar de rechter om een verbod af te dwingen, waarin zij inderdaad slaagden. Sindsdien worden zij door dorpsbewoners bedreigd en werden er vernielingen aan hun huis aangebracht. Onbekenden gingen met pikhouwelen op hun erf tekeer en na de laatste rechtelijke uitspraak werd een complete ravage aangericht. De situatie liep dusdanig uit de hand dat de slachtoffers moesten onderduiken op een veilig adres. Volgens de burgermeester heeft deze

familie het verkeerd aangepakt. Ze hadden nooit naar de rechter moeten stappen en gewoon om de tafel moeten gaan zitten. “Ze hadden eens gezellig een borrel moeten gaan drinken; ze wilden het onderste uit de kan. De tegenstelling stad-platteland speelt hier een beetje een rol. Als iemand van buiten in Woudenberg gaat wonen, kunnen zich problemen met de omgeving voordoen, als je je een beetje haaks opstelt.”

Natuurlijk escaleren problemen op het platteland niet altijd tot een rechtszaak en een volksgericht. Niettemin is dit verhaal illustratief voor botsingen tussen plattelandsbewoners met verschillende opvattingen en verwachtingspatronen. Het is een treffen tussen verschillende plattelandsidentiteiten. De stedelijke nieuwkomers identificeren zich nauwelijks met de plaatselijke bewoners en lokale politiek. Het platteland is voor hen niet een gemeenschap van bewoners met eigen regels en omgangsvormen, maar op de eerste plaats een aangename buitenplaats waar volop van rust, ruimte en natuur kan worden genoten. De inbreuk op dit verwachtingspatroon kan dan ook niet aangekaard worden via lokale communicatiekanalen, omdat deze niet voor dit soort conflictbeslechtingen zijn toegerust. Een extern oordeel is de enige weg die de nieuwkomers konden bewandelen, en daardoor werd door de dorpsbewoners het gevoel van inmenging in lokale aangelegenheden door buitenstaanders alleen nog maar versterkt. We zien hier op microniveau een plattelandsdiscours dat ingebed is in concrete maatschappelijke verhoudingen. Het gaat niet om een geconstrueerd beleidsprobleem, maar om botsingen tussen verschillende ervaringswerelden. Buitenstaanders proberen op een andere manier uiting te geven aan hun plattelandsidentiteit dan plattelandsjongeren. De varkensboer speelt niet in op het idyllisch ideaal van de stedeling, maar op de behoefte van jongeren om op een eigen plek en op de eigen manier hun plattelandsidentiteit te uiten. Dit voorbeeld laat zien dat de problematiek van stad en platteland niet uitsluitend een ruimtelijk-planologisch probleem is, maar ook betrekking heeft op nieuwe sociale tegenstellingen, die diep kunnen ingrijpen in het dagelijks leven van plattelandsbewoners.

Overleg en onderzoek: weidevogels bedreigd door woningbouw

“Nieuwbouw bedreigt weidevogel” (NRC 1999). Begin vorig jaar kocht de gemeente Leeuwarden 120 ha grond in de Bullepolder. De bedoeling was om daar op ruime kavels enkele honderden villa’s te bouwen. Het gebied ligt in het dorp Lekkum, niet ver van het centrum van Leeuwarden: een ideale plaats voor mensen die buiten willen wonen, maar toch kunnen profiteren van nabije stedelijke voorzieningen. Leeuwarden heeft een groot tekort aan woningen, en op deze manier probeert de gemeente de trek naar de dorpen op het Friese platteland te voorkomen en kapitaalkrachtige Leeuwarders aan de stad te binden. De bewoners van Lekkum zijn echter fel tegen de plannen. De Bullepolder is een weidegebied waar talloze vogels broeden: “Deze polder is een magnifiek weidevogelgebied. Op een relatief klein gebied broeden diverse tureluurs, grutto’s, Kievieten en scholeksters” zegt een woordvoerder van de Lekkumers. Dorpsbelang Lekkum heeft zelfs de Europese Commissie aangeschreven met het verzoek de polder onder de vogelrichtlijn te plaatsen. De Leeuwarder wethouder Den Oudsten ontkent een ‘natuurbaar’ te zijn. Hij is zich er juist van bewust dat de Bullepolder een kwetsbaar gebied is en “we

zullen er een zorgvuldige studie op loslaten.” Het gemeentebestuur wil met alle betrokkenen aan tafel gaan zitten om te zoeken naar een compromis.

De ‘strijd’ om de bestemming van het buitengebied van Leeuwarden is van een geheel andere orde dan de botsing tussen bewoners in Woudenberg. Op de eerste plaats is hier geen sprake van persoonlijke conflicten en ergernissen. Actoren treden uitsluitend op als woordvoerders van belangengroepen. De tegenstellingen zijn bovendien niet geworteld in de alledaagse leefwereld, maar politiek geconstrueerd en gebaseerd op wetenschappelijke argumenten. Leeuwarden wil voor de leefbaarheid van de stad haar bewoners vasthouden en wil tevens voorkomen dat het platteland overspoeld wordt met ‘witte schimmels.’ Demografische, economische en planologische overwegingen liggen ten grondslag aan de keuze van de bouwlocatie. De bewoners van Lekkum en de zich bij hen aangesloten natuurbeschermingsorganisaties komen op voor de belangen van vogels en ondersteunen hun argumenten met wetenschappelijke inzichten over de betekenis van het weidegebied. Niet de identiteit van de bewoners of hun opvattingen over leefbaarheid zijn in het geding, maar de identiteit van een stuk weidegrond en de leefomstandigheden van vogels. Het conflict berust in essentie op een politieke constructie, geësceneerd in een bestaande institutionele context van het plaatselijke bestuur en natuurbeschermingsorganisaties. Hoewel er over en weer persoonlijke verwijten kunnen worden gemaakt, speelt het debat zich af op het niveau van wetenschappelijke argumenten, de verwijzing naar democratisch genomen besluiten en formele richtlijnen. Er is bovendien een algemene hang naar een vorm van conflictbeslechting langs de weg van overleg, nader onderzoek en een bereidheid tot het sluiten van compromissen.

Plattelandsproblemen: twee onderzoeksparadigma

Deze voorbeelden van plattelandsproblemen in Nederland hebben gemeenschappelijk dat het in beide gevallen gaat om lokale manifestaties van verschijnselen met een nationale en internationale dimensie. Overall in Nederland kunnen zich spanningen voordoen tussen plattelandsbewoners met verschillende leefstijlen. Het platteland herbergt een grote variatie aan bewoners die ieder op hun eigen manier het platteland beleven en vorm en inhoud geven. De traditionele tegenstellingen op het platteland tussen boeren en arbeiders, tussen standen en klassen, heeft plaatsgemaakt voor scheidslijnen op grond van bovenlokale en lokale referentiekaders. De invloed van nationale en internationale debatten over de relatie tussen stad en de effecten van sturing en beleid komen op lokaal niveau ook op allerlei manieren tot uiting.

Toch lijkt er in Nederland meer belangstelling te bestaan voor de institutionele en beleidsmatige kant van de plattelandsproblematiek dan voor de alledaagse dorpsproblemen en de praktische gevolgen van de eerder genoemde ontdekking van het platteland op lokaal niveau. De aandacht gaat vooral uit naar de plattelandsruimte en vragen omtrent ruimtelijke inrichting en functies. De actoren die rondom dit thema worden opgevoerd zijn vrijwel altijd de vertegenwoordigers van overheden en belangenorganisaties en de context waarin zij opereren wordt gedefinieerd door nota's, plannen en juridische regels. Vanuit een planningsoptiek is deze aandacht heel goed te legitimeren. Op nationaal, provinciaal en gemeentelijk

niveau worden er plannen ontwikkeld voor de inrichting van het buitengebied en het debat hierover heeft logischerwijs een hoog wetenschappelijk en bestuurskundig gehalte. Rondom de planning van het landelijk gebied bestaat dan ook een onderzoekstraditie die vooral gericht is op beleidsverkenningen, beleidsaanbevelingen, implementatie en evaluatie.

Hoe algemene maatschappelijke ontwikkelingen en beleidskeuzes op lange termijn uitwerken op het alledaagse leven op het platteland staat dan ook minder in de belangstelling. Onderzoek hiernaar behoort vanouds thuis in een andere onderzoekstraditie, namelijk het antropologisch/sociologisch getinte community- of lokale onderzoek. In Nederland is deze traditie na een korte opleving in de jaren zestig vrijwel geheel verdwenen. Het gevolg hiervan is dat onze kennis van rurale praktijken en verhoudingen eigenlijk erg mager is. Wanneer er een zogenaamd 'bevolkingsonderzoek' wordt gedaan is dat altijd in de context van voorgenomen beleid en bestaat de onderzoeksmethodiek uit een enquête waarin vragen gesteld worden over gewenste en ongewenste ontwikkelingen. Het onderzoeksresultaat draagt mede bij tot een inschatting omtrent het draagvlak van het beleid. Over de dagelijkse sociale verhoudingen en praktijken op het platteland komen we maar weinig te weten.

Toch is er mijns inziens behoefte aan meer kennis omtrent de alledaagse leefwereld en de beleving van ruraliteit. Wanneer in de toekomst de bevolking steeds meer gemobiliseerd wordt voor participatie in rurale ontwikkelingsplannen en de voorbereiding en uitvoering van beleid steeds meer via interactieve en participatieve methodes tot stand zal komen, is grondige kennis van de ervaringswereld van bewoners noodzakelijk om recht te doen aan hun inzichten. Bewoners zijn namelijk niet geneigd om belangenoverstijgend te denken; zij redeneren vanuit de eigen leefwereld en waarderen beleid vooral op grond van een inschatting van het effect op de eigen leefomgeving, zowel in ruimtelijke als sociale zin. Onderzoek naar het alledaagse leven op het platteland levert als zodanig niet alleen kennis omtrent een relatief verborgen sociale en culturele werkelijkheid, maar draagt ook bij tot het verkleinen van de kloof tussen het formele beleidsdiscours *over* het platteland en het discours *op* het platteland.

Voor sociologen is wat dat betreft een belangrijke taak weggelegd. Naast het verschaffen van inzicht in de veranderende betekenis van het platteland in de samenleving als geheel, moet er ook aandacht bestaan voor lokale vormen van betekenisgeving. Hieronder volgt een korte uiteenzetting van dit perspectief en hoe dit past in de ontwikkelingsgang van de rurale sociologie.

Van rurale sociologie naar sociologie van het rurale

De rurale sociologie is een sub-discipline van de algemene sociologie met als object van studie landbouw (agrarische sociologie) en plattelandontwikkeling (plattelandssociologie). Over het object van de agrarische sociologie bestaat over het algemeen weinig verschil van inzicht. Toen dit vakgebied na de Tweede Wereldoorlog in Nederland en Europa tot ontwikkeling kwam, richtte het zich vooral op het boerenbedrijf en de agrarische structuur in brede zin. De aandacht ging daarbij vooral uit naar de modernisering van de landbouw en de daarmee samenhangende problemen met betrekking tot technische innovaties, landinrichting,

landbouwpolitiek etc. De afgelopen decennia heeft de agrarische sociologie zich steeds verder uitgebreid. Tegenwoordig omvat het object van studie de gehele keten van boerenbedrijf tot consument, waarbij bovendien steeds meer aandacht bestaat voor de globalisering van voedselketens, de ecologische inbedding van de landbouwproductie en de verwevenheid van landbouw en andere economische activiteiten in het landelijk gebied.

Met betrekking tot de plattelandssociologie bestaat er veel meer onduidelijkheid. Vanouds wordt het platteland opgevat als een ruimtelijk/geografisch begrip. De legitimering voor het bestaansrecht van de plattelandssociologie berust op de aanname dat het platteland een relevante sociologische categorie is. Dat wil zeggen, dat allerlei verschijnselen die ook in de algemene sociologie worden bestudeerd, op het platteland een eigen identiteit hebben en dus een specifieke sociologische invalshoek rechtvaardigen. Een belangrijke exercitie in de plattelandssociologie is dan ook altijd geweest het ontwikkelen van criteria om het platteland als object van studie af te bakenen en het duiden van de verschillen tussen stad en platteland.

In Nederland hebben sociologen en andere sociale wetenschappers zich nooit zorgen gemaakt over de vraag wat het platteland nu eigenlijk is en of de plattelandssociologie wel bestaansrecht heeft. In Engeland, de Verenigde Staten en Frankrijk heeft men zich daarover echter wel druk gemaakt, zonder overigens de rurale sociologie vaarwel te zeggen. Het heeft in die landen geleid tot een kritische reflectie over de inhoud van het begrip 'ruraal' en daarmee tot een herdefiniëring van rurale sociologie tot de 'sociologie van het rurale.' Hoewel dit op het eerste gezicht veel weg heeft van een woordenspel, zijn de gevolgen groot en liggen de oorzaken diep. Enkele van de achtergronden zijn in dit verband de moeite van het vermelden waard.

Hoewel het academisch discours zich tracht te onttrekken aan de ideologische en subjectieve invloeden op begripsvorming, heeft het verleden echter laten zien, dat de dominante populaire versie van platteland keer op keer werd gereproduceerd. De basis van de rurale sociologie ligt immers in de opvatting dat er een ruraal-urbaan continuüm bestaat. Aan stad en platteland werden allerlei verschillen toegeschreven, waarbij men zich niet beperkte tot ruimtelijke indicatoren als bevolkingsdichtheid, grondgebruik en dergelijke, maar ook uitspraken deed over het karakter van samenleving en cultuur. Het platteland, of het rurale, werd zodoende verbonden met begrippen als gemeenschap, traditie en stabiliteit. Empirisch onderzoek was vooral gericht op het in kaart brengen van de verschillen tussen stad en platteland, waarbij men veelal verviel in de tautologische redenering dat die verschillen voortvloeien uit de typische morfologische en sociaal-culturele kenmerken van stedelijke en landelijke gebieden. Dit beeld van het platteland sloot nauw aan bij de in de tweede helft van de 19^e eeuw ontstane associatie van de stad met anonimiteit, individualisme, zedelijk verval en allerlei andere negatieve aspecten van grote mensenmassa's. Deze romantisering van het platteland neemt in verschillende landen weliswaar verschillende verschijningsvormen aan, maar in essentie gaat het om een manier van representatie die ook na de Tweede Wereldoorlog nog diep geworteld is in onze cultuur.

Binnen de rurale sociologie begon in de jaren 60 de kritiek los te komen op dit geïdealiseerde plattelandsbeeld. Bovendien werd betoogd dat de werkelijkheid zo

gecompliceerd was dat iedere poging om het begrip ruraal geografisch of sociologisch te duiden onhoudbaar was. Met name in Engeland en de Verenigde Staten werd de rurale sociologie tevens in diskrediet gebracht door de nauwe binding met het overheidsbeleid en door de gebrekkige theoretische diepgang. Dit alles leidde in eerste instantie tot een crisis in de rurale sociologie, die echter al snel werd overwonnen door het vakgebied te herdefiniëren tot 'sociology of agriculture.' Binnen de rurale sociologie verloor het begrip platteland daarmee zowel zijn theoretische als ruimtelijke lading. Terwijl de marxistisch georiënteerde 'sociology of agriculture' een bloeitijd doormaakte, werd het terrein van de eigenlijke plattelandssociologie opgedeeld in verschillende sociologische specialismen, met thema's zoals toerisme, natuur, milieu en natuurlijke hulpbronnen, politiek en beleid identiteit en lokaliteit, migratie, regionale ontwikkeling etc. Een overkoepelende plattelandssociologie, waarin het platteland als specifiek ruimtelijk, sociaal en cultureel décor wordt opgevat, verdween daarmee van de horizon.

Dit alles is inmiddels allemaal bekend en staat niet meer echt ter discussie. Maar wat blijft er dan over? Als 'ruraal' onbruikbaar is als theoretisch en descriptief concept, als het geen verklaringskracht heeft, niet gekoppeld kan worden aan bepaalde samenlevingsvormen en de geografische referentie problematisch is? Hofstee verkondigde al aan het eind van de jaren 60 al dat de plattelandssociologie 'klaar' was en dus in feite kon worden opgeheven. De boeren waren ondernemers geworden, de plattelandscultuur verdwenen en de regio's waren opgegaan in een nationale welvaartsstaat. Modernisering was de sleutel tot het 'opheffen' van het platteland. Het lijkt daarom op het eerste gezicht merkwaardig dat het platteland de laatste jaren meer in de belangstelling staat dan ooit tevoren. Niet eerder werden er in Nederland zoveel nota's gepresenteerd, beleidsvoornemens aangekondigd en onderzoeksopdrachten verleend met betrekking tot het platteland. Ook buiten de beleidssfeer is de belangstelling groot. Boeken en plaatwerken over het platteland vinden gretig aftrek, het verlangen naar landelijke ruimte en rust wordt alsmaar sterker, en de handel in landelijke prullaria bloeit als nooit tevoren.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook de plattelandssociologie zich een nieuwe plaats heeft verworven, dat 'het platteland' als thema in een nieuwe sociologische gedaante is opgestaan. Het kernbegrip is daarbij 'rurality' en de thematiek omvat de brede sociale en culturele betekenis van ruraliteit in de moderne samenleving. Kort gezegd betekent dit dat het platteland vooral gezien wordt als een sociale en culturele constructie. Het platteland bestaat niet bij de gratie van objectieve criteria, maar op grond van het feit dat het overal en door iedereen als een realiteit wordt beschouwd. Voor de een is dit een gebied met specifieke uiterlijke kenmerken, voor de ander een geheel aan ruimtelijke functies, voor weer iemand anders een manier van leven of beleven. Het platteland is echter veel meer dan een abstract begrip dat alleen maar bestaat als gedachteconstructie. Al die verschillende vormen van representatie en beeldvorming worden op verschillende manieren in concrete praktijken omgezet. Beleidsopvattingen worden vertaald in materiele ingrepen; ideaalbeelden resulteren in bepaalde recreatiepatronen; ondernemers spelen in op het imago van het platteland door het ontwikkelen van projecten en natuurliefhebbers streven naar bescherming van soorten. Kortom, het platteland is niet alleen object van representatie, maar ook van ingrijpende praktijken met verstrekkende gevolgen voor ruimtegebruik en -inrichting. Het 'rurale' slaat in deze zin op het geheel aan

ideeën en praktijken dat in een samenleving bestaat met betrekking tot zaken als natuur, landschap, traditioneel erfgoed, kleinschaligheid, dorpsleven, etc. In die zin bestaat ook het 'urbane' als discursief domein. Landelijkheid en stedelijkheid zijn beide culturele thema's, die in het alledaagse leven op talloze manieren tot uiting komen.

Discours en representatie

Discours, macht en beïnvloeding

De sociologie van het rurale kan op verschillende manieren inhoud krijgen. In deze bijdrage zal ik in het kort stilstaan bij twee nauw met elkaar samenhangende begrippen, namelijk discours en representatie. Discours verwijst in dit verband naar het geheel aan denkbeelden dat in een samenleving geuit wordt met betrekking tot een bepaald onderwerp. Deze visies krijgen gestalte in woord en geschrift en zijn daarom te lokaliseren in zogenaamde communicatie netwerken, waarvan verschillende actoren en groepen deel uitmaken. De 'deelnemers' aan een discours lezen elkaars teksten, beluisteren elkaars argumenten en geven elkaar commentaar. Discours analyse is gericht op het achterhalen van de verschillende posities die met betrekking tot een bepaald onderwerp worden ingenomen. Voorts wordt getracht deze posities te 'deconstrueren,' dat wil zeggen dat er gezocht wordt naar typische vooronderstellingen, ideologische uitgangspunten, historische wortels, de koppeling met specifieke politieke of zakelijke belangen, enz.

Discours analyse heeft een tweeledig doel. Op de eerste plaats geeft het de participanten en belangstellenden inzicht in de verschillen en de achtergronden van standpunten. Deze inzichten kunnen in principe weer een nieuwe richting of in ieder geval een impuls geven aan het discours zelf, zeker wanneer het betreffende onderwerp hoog op de politieke en maatschappelijke agenda staat. Op de tweede plaats biedt een discours analyse globaal inzicht in de plaats en betekenis die een thema binnen een cultuur inneemt, en welke vormen van sociale en culturele differentiatie kenmerkend zijn voor een bepaald tijdperk. Discours analyse is dan ook een middel bij uitstek om een tijdsbeeld te reconstrueren.

Hoewel een analyse van discoursen vooral de nadruk legt op de vorming van ideeën, is het van groot belang om in het verlengde daarvan ook aandacht te besteden aan de praktische politieke en maatschappelijke betekenis. Welke visies en opvattingen zijn uiteindelijk van doorslaggevende betekenis voor de vormgeving van de maatschappij, en in hoeverre zijn in dit verband de concrete machtsverhoudingen in het geding? In welke mate is de concrete sturing en planning van de samenleving terug te voeren tot een discours dat zijn kracht ontleent aan politieke dominantie? In dit verband is het ook zinvol om de vraag te stellen of er wellicht ordeningsprincipes bestaan die nooit expliciet in het publieke discours naar buiten komen, maar op grond van ad-hoc beslissingen en pragmatische overwegingen toch doorslaggevend blijken te zijn.

De analyse van het plattelanddiscours staat in Nederland nog in de kinderschoenen. Zo weten we heel weinig van de historische ontwikkeling van de betekenis van het platteland in de Nederlandse cultuur. Er bestaan weliswaar analyses over de ontwikkeling in het denken over ruimtelijke ordening en planning en er is

ook een ruim aanbod over het stedenbouwkundige denken, maar het platteland als invalshoek is tot nu toe niet aan de orde geweest. Pas recent is er aandacht voor een wat diepgaander analyse van het huidige rurale discours in Nederland. Frouws heeft bijvoorbeeld een groot aantal academische en beleidsteksten geanalyseerd en heeft op grond daarvan drie richtingen in het rurale discours onderscheiden. Hij geeft aan welke toekomstbeelden daarin geformuleerd worden, welke sturingsmechanismen en beleidskeuzes daarmee verbonden zijn, en welke actoren de belangrijkste dragers zijn. De thematiek op grond waarvan hij tot zijn indeling komt sluit nauw aan bij de politieke sleutelbegrippen die in de naoorlogse periode een rol hebben gespeeld. Zo blijkt dat de verschillende visies niet zozeer afwijken voor wat betreft het toekomstbeeld, maar vooral met betrekking tot de wijze waarop dat gerealiseerd moet worden. Vooral de vraag in hoeverre het marktprincipe een rol moet spelen verdeelt de meningen.

Helaas beperkt Frouws zijn analyse tot het officiële beleidsdiscours, en maakt hij dus geen gebruik van bronnen die ons een beeld kunnen geven van de betekenis van het platteland in brede culturele zin. De essentie van het beleidsdiscours is dat het bewust wordt geconstrueerd. Deconstructie is daarom een betrekkelijk eenvoudige zaak, omdat de actoren zich meestal discursief en reflexief opstellen. Een groot deel van het rurale discours voltrekt zich echter buiten de sfeer van politiek, beleid en beïnvloeding van de publieke opinie. Daarbij is niet altijd sprake van bewust geconstrueerde beelden, maar van een veelal onbewust proces van representatie. Deconstructie hiervan vereist een veel grotere sociologische verbeeldingskracht. In de volgende zal ik twee aspecten van representatie behandelen

Representatie en alledaagse werkelijkheid

Discours en representatie hebben betrekking op hetzelfde principe: in beide gevallen gaat het om een analyse van beeldvorming zoals die in de communicatie tussen mensen geuit wordt. In de literatuur wordt discours analyse meestal beperkt tot wat wel genoemd wordt het 'officiële discours.' Dit heeft in de praktijk meestal betrekking op maatschappelijke velden die object zijn van overheidsbeleid en die qua inhoud vooral gericht zijn op beïnvloeding en verandering van beleid of de publieke opinie. Er is echter ook een omvangrijk veld dat zich onttrekt aan dit officiële discours en veeleer onderdeel uitmaakt van de alledaagse werkelijkheid.

Individen en groepen kunnen zich namelijk ook een beeld vormen van de realiteit zonder dat zij daarbij streven naar een bijdrage aan de openbare meningsvormen, of zonder zich te uiten in teksten en zich te mengen in debatten met een anoniem publiek. In het alledaagse leven maken mensen zich ook voorstellingen van de werkelijkheid. Zij bedienen zich hiervan in hun contacten met anderen, proberen op grond daarvan te handelen en beoordelen allerlei situaties vanuit deze beeldvorming. In de literatuur wordt dit wel het 'leken discours' genoemd, maar deze term wekt de indruk dat het om een gelijksoortig iets gaat als in officiële discoursen. Bovendien gaat er de suggestie van uit dat mensen die op grond van alledaagse ervaringen opvattingen ventileren minder bekwaam zouden zijn dan mensen die dat beroepsmatig doen. Ik geef dan ook de voorkeur aan de meer algemene sociologische term representatie. Dit begrip verwijst naar het verschijnsel dat mensen in hun contacten met anderen en in hun concrete praktische handelingen

‘gebruik maken’ van kennis en inzichten. Deze alledaagse kennis wordt ook wel een sociale constructie genoemd omdat er geen universele of objectieve pretenties mee verbonden zijn, maar berust op een persoonlijke interpretatie van de werkelijkheid. Voor een onderzoeker is het waarheidsgehalte niet van belang. En ook al berust de representatie op vooroordelen, mythes en misverstanden, dan nog is het niet de taak van de onderzoeker om deze te ‘ontmaskeren’, maar veeleer om te achterhalen hoe een bepaalde beeldvorming is ontstaan en wat de praktische gevolgen zijn voor het handelen en de interactie.

Het beeld dat mensen zich in het leven van alledag van de werkelijkheid scheppen is in drie opzichten interessant voor onderzoek. Op de eerste plaats kan hierdoor meer begrip ontstaan voor de reacties van burgers op het zogenaamde ‘officiële’ discours. We kunnen er als het ware de afstand mee bepalen tussen geformaliseerde discoursen en de niet-theoretisch en -wetenschappelijk beelden die zich in het alledaagse leven vormen. In beleidstermen wordt tegenwoordig veel gesproken over ‘draagvlak.’ In dit verband zouden we kunnen stellen dat naarmate het dominante beleidsdiscours dichter staat bij de alledaagse beeldvorming het draagvlak van dat beleid groter is. Een tweede betekenis van onderzoek naar representatie is echter van even groot belang. Met name door aandacht te besteden aan beeldvorming bij verschillende leefstijlen, klassen en geografische eenheden, kan inzicht verworven worden in de veelkleurigheid (of juist homogeniteit) van de alledaagse cultuur. De derde betekenis van het onderzoek naar representatie ligt in het beantwoorden van de vraag in hoeverre populaire beeldvorming een maatschappelijke kracht van belang is. Om een voorbeeld te geven: in Nederland wordt geen beleid gevoerd ten aanzien van de wenselijkheid van de trek van stedelingen naar het platteland. Toch bestaat bij veel stedelingen de opvatting dat het platteland een aantal waarden vertegenwoordigt die het de moeite waard maken om er te gaan wonen. Het gevolg is dat er op het platteland veel vraag is naar landelijk gelegen woonruimte en dat de plaatselijke bevolking steeds meer moet opboksen tegen prijsopdrijvende stedelingen. Zo zijn er talloze voorbeelden te bedenken, variërend van een individuele actie tot massaal handelen op grond van beeldvorming. Zo schijnt tegenwoordig het Brabantse platteland enorm in trek te zijn bij mensen die daar als kind zijn opgegroeid en later voor opleiding of werk naar de Randstad zijn verhuisd. Zij verlangen terug naar het gemoedelijke leven en stellen alles in het werk om ergens in een dorp te kunnen gaan wonen. Als dat eenmaal gelukt is, blijken zij zich actief te gaan inzetten voor het opnieuw leven inblazen voor allerlei folkloristisch getinte activiteiten. Zij proberen het oude dorpsgevoel, dat in de Randstad weer opborrelde en waarvan in de praktijk vaak niet veel meer over is, ter plaatse te recreëren. Een vierde betekenis van onderzoek naar alledaagse beeldvorming ligt op het terrein van de locale sociale verhoudingen. In de omgangsvormen tussen mensen spelen verwachtingspatronen en ideaalbeelden een belangrijke rol. Als voorbeeld kunnen we hier noemen de confrontatie tussen stedelijke nieuwkomers en de ‘oorspronkelijke’ bevolking op het platteland. Terwijl de nieuwkomer de omgeving en wat zich daar aan activiteiten afspeelt beoordeelt vanuit een stedelijk ideaal van het platteland, zullen boeren veel eerder geneigd zijn een productief ingestelde visie naar voren te brengen. Conflicten over beplanting, stank en dergelijke zijn in essentie terug te voeren op verschillende representaties van het rurale. In het algemeen kan worden gesteld dat de verschillende posities die een

plaatselijke bevolking inneemt ten aanzien van rurale ontwikkelingsplannen in hun directe omgeving voortvloeien uit visies op wat het platteland betekent en wat in die visie wel of niet wenselijk is.

Plattelandsiconen

Representatie heeft ook betrekking hebben op niet-verbale en -mentale constructies. Te denken valt daarbij met name aan beelden (film, schilderkunst, fotografie en andere visuele media), geluiden, voorwerpen, literatuur, architectuur, rituelen etc. Tegenwoordig wordt in de zogenaamde media studies veel aandacht geschonken aan de manier waarop het publiek wordt blootgesteld (en beïnvloed) door de gigantische hoeveelheid informatie die via radio, televisie, film en reclame. De boodschap die via deze media wordt verspreid is bedoeld als informatie, vermaak of opzettelijk gericht op beïnvloeding van het gedrag. Bij het aanprijzen van toeristische oorden, voedsel of investeringsmogelijkheden wordt in reclame vaak een specifiek beeld opgeroepen van het platteland, waarbij de consument geacht wordt plezierige associaties te krijgen die een verlangen oproepen naar de landelijke idylle. Ook in literatuur en film is het rurale decor als achtergrond een geliefd thema. De invloed van deze culturele en commerciële uitingsvormen is moeilijk in te schatten. Het is ongetwijfeld zo dat allerlei mythes over het platteland mede ontstaan zijn en worden gereproduceerd door het clichématige beeld dat in de populaire media wordt verspreid. Anderzijds zoeken de media aansluiting bij de diepere verlangens en gevoelens van het publiek bij de keuze van bepaalde plattelands-iconen bij de aanprijzing van producten en het script van een verhaal. Er worden representaties geconstrueerd, die aansluiten bij bestaande verwachtingspatronen.

In Nederland is tot nu toe geen iconografisch of literair onderzoek verricht naar de representatie van het platteland. Het is wellicht een idee om een dergelijk onderzoek te beginnen met een inhoudsanalyse van streekromans en regionale kranten. Het is bekend dat dit soort literatuur een grote verspreiding kent en het zou dan ook interessant zijn om te weten wat lezers daarin aantrekt en hoe hun beeld van het platteland hierdoor gevormd wordt.

Slot

De 'ontdekking van het platteland' is een maatschappelijk-politiek verschijnsel dat tot nu toe vooral vanuit een ruimtelijk/planologisch en bestuurskundig oogpunt aandacht heeft gekregen. De nieuwe betekenis van het platteland manifesteert zich echter niet alleen als een problemen van inrichting en sturing. Dit zijn uiteindelijk slechts de praktische uitvloeisels van het langzamerhand gegroeide bewustzijn dat in een dichtbevolkt land als Nederland het landelijk gebied een onmisbare kwaliteit vertegenwoordigt. Ik heb in deze bijdrage gepleit voor een sociologische bestudering van de brede culturele betekenis van het 'landelijke' in de Nederlandse samenleving. Daarnaast heb ik het belang aangegeven van inzicht in de verschillende manieren waarop het platteland zich manifesteert, zowel in beleidsdiscoursen, in alledaagse representaties en uitingsvormen als in rurale praktijken. De rurale sociologie is als enige discipline in staat het tegenwicht te bieden tegen de toenemende specialisatie in de sociaal-wetenschappelijke en ruimtelijke wetenschappen. Door het platteland

enerzijds centraal te stellen als sociaal-culturele constructie, en door anderzijds deze constructies te verbinden met concrete praktijken in beleid en het dagelijks leven op het platteland, kan de rurale sociologie een brug slaan tussen de culturele en ruimtelijke studies, en daarmee het perspectief op de oplossing van beleidsproblemen positief beïnvloeden.

Literatuur

- Bell, M. (1994) *Childerley. Nature and morality in a country village* (Chicago: University of Chicago Press)
- Bell, M.M. (1992) The fruit of difference: The rural-urban continuum as a system of identity. *Rural Sociology* 57 (1), pp. 65-82
- Bonner, K. (1997) *A great place to raise kids. Interpretation, science, and the urban-rural debate* (Montreal & Kingston etc.: McGill-Queens University Press)
- Bunce, M. (1994), *The countryside ideal. Anglo-american images of landscape*. London: Routledge.
- Cloke, P. (1997) Country backwater to virtual village? Rural studies and the 'cultural turn.' *Journal of Rural Studies* 13 (4) pp. 367-375
- Cloke, P. J. 1985. Whither rural studies. *Journal of Rural Studies* 1:1-9.
- Cloke, P. J., M. Doel, D. Matless, and N. Thrift. 1994. *Writing the rural: five cultural geographies*. London: Paul Chapman.
- Creed, G.W. and B. Ching (1997) Recognizing rusticity. Identity and the power of place. In B. Ching and G.W. Creed (eds.), *Knowing your place. Rural identity and cultural hierarchy* (New York and London: Routledge), pp. 1-38
- DuPuis, E.M. and P. Vandergeest eds. (1996) *Creating the countryside. The politics of rural and environmental discourse* (Philadelphia: Temple University Press)
- Frouws, J. (1998) The contested redefinition of the countryside. An analysis of rural discourses in the Netherlands. *Sociologia Ruralis* 38 (1), pp. 54-68
- Gray, J. (2000) The common agricultural policy and the reinvention of the rural. *Sociologia Ruralis*, 40 (1), pp. 30-52
- Halfacree, K. (1994) The importance of 'the rural' in the constitution of counterurbanization. *Sociologia Ruralis* 34 (2-3), pp. 164-189
- Halfacree, K. (1998) Neo-tribes, migration and the post-productivist countryside. In P. Boyle and K. Halfacree eds., *Migration into rural areas* (Chichester etc: John Wiley & Sons)
- Halfacree, K. and P. Boyle (1998) Migration, rurality and the post-productivist countryside. In P. Boyle and K. Halfacree eds., *Migration into rural areas* (Chichester etc: John Wiley & Sons)
- Halfacree, K.H. (1993), Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies* 9, pp. 23-37.
- Halfacree, K.H. (1994), The importance of the 'rural' in the constitution of counterurbanisation: evidence from England in the 1980s. *Sociologia Ruralis* 34, pp. 164-169.
- Halfacree, K.H. (1995) Talking about rurality: Social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes. *Journal of Rural Studies* 11 (1), pp. 1-20

- Halfacree, K.H. (1996), Out of place in the country: travellers and the 'rural idyll'. *Antipode* 28, pp. 42-72.
- Hervieu, B. and Jean Viard (1996) *Au bonheur des campagnes (et des provinces)* Paris : Editions de l'Aube
- Hoggart, K. 1990. Let's do away with rural. *Journal of Rural Studies* 6:245-257.
- Hoggart, K. et al. (1995) *Rural Europe. Identity and change* (London etc.: Arnold)
- Huigen, P.P.P. (1996) Rurale geografie gaat op in rurale studies. Plattelandsonderzoek is multidisciplinair geworden. *Geografie* 5/3, pp. 27-31.
- Jones, O. (1995), Lay discourses of the rural: developments and implications for rural studies. *Journal of Rural Studies* 11, pp. 35-49.
- Lobao (1996) A sociology of the periphery versus a peripheral sociologyL Rural sociology and the dimension of space. *Rural Sociology* 61 (1), pp. 77-102
- Lowe, P. et al. (1995) A civilised retreat? Anti-urbanism, rurality and the making of an Anglo-centric culture. In P. Healey et al. Eds., *The new urban context* (John Wiley & Sons Ltd.), pp. 63-82
- Marsden, T. (1998) New rural territories: Regulating the differential rural space. *Journal of Rural Studies* 14 (1), pp. 107-117
- Marsden, T. (1999) Rural futures. The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis* 39 (4), pp. 501-520
- McLaughlin, B.P. (1986), Rural policy in the 1980s: the revival of the rural idyll. *Journal of Rural Studies* 2, pp. 81-90.
- Miller, S. (1996) Class, power and social construction: issues of theory and application in thirty years of rural studies. *Sociologia Ruralis* 36 (1) pp. 93-116
- Mingay, G.E. (ed.) (1989), *The rural idyll*. London: Routledge.
- Mormont, M. (1990) Who is rural? Or how to be rural: towards a sociology of the rural. In T. Marsden et al. Eds., *Rural restructuring. Global processes and their responses* (London: David Fulton Publishers), pp. 21-44
- Mormont, M. (1996) Le rural comme catégorie de lecture social In M. Jollivet and N. Eizner eds. *L'Europe et ses campagnes*. (Paris : Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques)
- Murdoch, J. and A. Pratt (1993) Rural studies: modernism, postmodernism and the 'post-rural'. *Journal of Rural Studies* 9 (4), pp. 411-427
- Pahl, R. (1965) *Urbs in rure* (London: Weidenfeld and Nicholson)
- Pahl, R (1966) The rural urban continuum. *Sociologia Ruralis* 6 (3-4) pp. 299-327
- Palmer, C.J., M.E. Robinson & R.W. Thomas (1977), The countryside image: an investigation of structure and meaning. *Environment and Planning A* 9, pp. 739-749.
- Philips, M. (1998) Investigations of the British rural middle classes – Part 1: from legislation to interpretation; Part 2: Fragmentation, identity, morality and contestation. *Journal of Rural Studies* 14 (4), pp. 411-425 and 427-443
- Philips, M. (1998) The restructuring of social imaginations in rural geography. *Journal of Rural Studies* 14 (2), pp. 121-153
- Philo, C. (1992) Neglected rural geographies: a review. *Journal of Rural Studies* 8, pp. 193-207
- Pratt, A.C. (1996), Discourses of rurality: loose talk or social struggle? *Journal of Rural Studies* 12, pp. 69-78.
- Short, J.R. (1991), *Imagined country: society, culture and environment*. London: Routledge.